

## O B S A H.

### ÚVOD

- § 1—17 . . . . . 1—27
1. NÁZVY: československý, český, slovenský, Čechoslovák . . . 1.
  2. ROZSAH: dnešní souvislé území čsl. jazyka, Němci . . . , změny v rozsahu, vystěhovalci a kolonisté 2—4.
  3. PRAMENY: psl., bohemismy, bohemika, glossy, souvislé památky 5.
  4. POSTAVENÍ ČSL. JAZYKA V RODINĚ SLOVANS. JAZYKŮ 6; slovenština, její původ, cizí prvky v ní, zejména jugoslavismy, poměr k češtině 7—10, východ. slovenština 11; laština 12.
  5. DĚLENÍ ČSL. JAZYKA, a) časové: doba předhistorická a historická, stará čeština 13, b) dialektické 14—15; spisovná čeština 16, slovenština 17.

### HLÁSKOSLOVÍ

- § 18—273 . . . . . 29—277
- VSTUP § 18—22: hláska, hláskové změny a hláskosloví 18—20; pravopis a transkripce 21—22.
- I. VOKALISMUS § 23—105 . . . . . 39—116
- A. PRASLOVANS. SAMOHLÁSKY A JEJICH PČSL. STRÍDNICE § 23—49:
- psl. samohlásky obecně 23;
  - psl. *a o u y i* 24;
  - psl. krátké *e* 25, *z 'o* 26—27;
  - psl. *ě (ě, ja)* 28—29;
  - psl. *e ě* 30—31;
  - psl. *o z*: jerové pravidlo 32; jeho pozdější porušování 33; předložky a předpony *jbz, včz, ot, roz, bez, ob* 34; jiné jerové střídnice než *e* 35—38; povaha jerových *e*, vliv přízvuku na jerové pravidlo, chronologie 39;
  - psl. *ř l* 40;
  - psl. *tort, tolt, tert, telt* a *ort-, olt-, elt-* 41—43;
  - stahování: *aja > á, ii > í* . . . 44—46; *oje, oje* 47; chronologie 48;
  - stupňování samohlásek 49.

Obecný výklad **50**;  
 pčsl. *a* **51**, *'a* > *ě*, *e* **52—56**, *'a(a)* > *ä*, *e* **57**, *aj* > *ej* **58**, *ā* (*a?*) > *o* **59**,  
*īa* (*ja*) > *ej* **60**;  
 pčsl. *ā* **61—65**;  
 pčsl. *o* **66**, *ó* > *uo*, *ū* a *uo* > *u* **67—68**, *o* > *u* **69**, *o* > *e*, *ě* **70**;  
 pčsl. *u* **71**, *'u* > *i* **72—73**, *u*, *'ú* > *au*, *ou* (*ó*, *ú*) **74**, *u*, *'u* > *o* **75**;  
 pčsl. *y* **76**, *y* > *ej* (*é*, *í*) **77**, *y* > *e* **78**, *y*, *y* > *i*, *i* **79**;  
 pčsl. *i* **80**, *i* > *e* **81**, *i* > *e* **82**, *i*, *y* > *a* úplný zánik *y*, *i* **83**;  
 pčsl. *e* **84**, *é*, *'é* > *i* **85**, *'é* > *ie* (> *i*) **86**, *e* (*ě*) > *i* **87**, *'e* (*e*) > *a* (*ā*) **88**,  
*'e* > *o* **89**;  
 pčsl. *ě* **90—91**, *ě* > *e*, *ie* > *é* **92—95**, *ie* > *i* (*ě* > *i*?) **96**, *ě*, *ie* > *a*? **97**;  
 pčsl. diftongy *eī* *oi* *ai*, *eu* *ou* *au* **98—100**;  
 pčsl. *ř* *l* **101—103**, nové *ř* *l* **104**; *m* *n* *ň*, *z*, *š* *š* atp. **105**.

II. KONSONANTISMUS § 106—138 . . . . . 117—146

A. PSL. KONSONANTY A JEJICH PČSL. STRÍDNICE § 106—112:

psl. *g k ch* a jejich palatální střídnice **106**;  
 psl. *d t n a* „ „ „ **107**;  
 psl. *z s a* „ „ „ **108**;  
 psl. *r l* **109**;  
 psl. *ī* (*j*) **110**;  
 psl. *b p m v, f* **111**;  
 psl. *ž c, š č, ň* **112**.

B. PČSL. KONSONANTY A JEJICH HISTORICKÝ VÝVOJ § 113—138. . 121—146

obecný výklad **113**;  
 pčsl. *g* **114**, *g* > *γ* > *h* **115**, *g* v novém jazyce **116**;  
 pčsl. *k* **117**;  
 pčsl. *ch* **118**;  
*γ h* **119**, jejich změny **120**;  
 pčsl. *d t n ň* (pozdější *d' t'*) **121**;  
 pčsl. *z s, ž š* **122**;  
 pčsl. *r* a pozdější *ř* **123—124**; fonetická povaha *ř* a jeho změny **125**;  
 pčsl. *l* (*l'*) **126—127**;  
 pčsl. *i j* **128—129**;  
 pčsl. *b* **130**, *p* **131**, *m* **132**, *v(w)* **133**, jeho změny **134**, *f(φ)* **135**;  
 pčsl. *ž c* **136**, *š č* (*ě* > *š*, *č* > *č*, *ž* > *ž*) **137**;  
 pčsl. *žž, šš, žž* > *ž*, *žd', šč* > *š*, *šř* **138**.

III. HLÁSKY V PROUDU ŘEČI § 139—273 . . . . . 147—277

Obecný výklad **139**.

A. HLÁSKY PO PAUSE A PŘED PAUSOU: samohlásky po pause, před  
 pausou, souhlásky po pause, před pausou **140**.

B. SKUPENÍ DVOU NEBO VÍCE HLÁSEK § 141—198 . . . . . 151—209

Obecný výklad **141**.

SKUPENÍ *V+V* § 142—145:

a) skupení od původu nediftongická v témž slově nesloženém **142**, v slovech složených a na švu dvou slov **143**;

b) spojení od původu diftongická **144**.

SKUPENÍ *V+K*:

artikulační míšení regresivní, progresivní **145**.

SKUPENÍ *K+V*:

přechod čistý, rázový, míšení artikulace **146**;  
úplné splynutí dvou artikulací: *ňi > ň*, *vi > v*, *ji > i* **147**.

SKUPENÍ *K+K* § 148—159 . . . . . 159—176

Změny v rekursi: boková explose zubnic, nosová explose zubnic a retnic, sykavková rekurse zubnic **148**;  
zánik rekurse: *nn . . . > n*, *sz . . . > z* **149**; *tl*, *ďd . . .*, *žz . . .*,  
*dc*, *tě . . .*, *cs*, *čs . . .* **150**.

Změny v exkursi: *sr > str*, *sř > stř*, *zr > zdr*, *zř > zdř*,  
*rl > rdl*, *sl > cl*, *šn > čn* **151**.

Změny ve způsobu artikulace: 1. *zt > st . . .*,  
*sě*, *zě > šě*, *šc* *žc > šě*, *ft > tt . . .*;

2. změny v přehradě: *kt > cht*, *km > chm . . .*, *pt > ft . . .*, *kd*,  
*gd > d*, *hd*, *tk > tch*, *chw > kw*, *chř > kř . . .*, *sch > sk*, *chc > kc*,  
*sk > sch . . .* **152**;

3. *dl*, *tl > ll*, *l* **153**;

4. změny v otvírání a zavírání nosní dutiny **154**: *mj > mň*,  
*nr > ndr*, *ns > nc . . .*, *zn > zdn*, *šn > štn . . .*, *bn > mn . . .*, *dn > n . . .*

Změny v místě artikulace **155**: *nk*, *ng > ňk*, *ng*,  
*gn > gň*, *dň > gň*, *dt > gt*, *tl > kt*, *tň > kň*, *nb . . . > mb* (*mm*, *m*),  
*mv > mv . . .*, *dm*, *sm > dn . . .*, *md > nd . . .* *mk > ok*, *sk > šk*,  
*žř > zř*, *zň > žň*.

Oslabení artikulace a neartikulování: *mn*,  
*mň > n*, *ň*, *m*; *kd*, *gd > d*, *kt > t . . .*; *bě > pš*, *kc > ks . . .*, *čt > št . . .*,  
*žb > žb*, *db* **156**;

zánik ve skupení nejméně tří K: *stk > sk*, *stn > sn*, *skt > st . . .*  
**157**;

zánik ve skupení dvou assibilátů n. assibiláty s K jednoduchým:  
*čě > čf . . .*, *čr > tr*, *čř > trř*, *šě > šf . . .* **158**.

E-penthese samohlásek do souhláskových skupin  
**159**: *čr > čer*, *sedm > -dum*, *čisti > čisti . . .*;

volné a těsné spojování souhláskových skupin.

HLASIVKOVÁ ASIMILACE (*d |—| > t*, *zt > st*, *kd > gd . . .*) **160—166** 176—183

PROTHETICKÉ A HIÁTOVÉ HLÁSKY § 167—178 . . . . . 183—193

obecný výklad **167**; —

stav pračsl. **168—169**; —

historický vývoj **170**; *v-* **171**, *j-* **172**, *h-* **173—174**, '(ráz) **175—**  
**176**, *l-* **177**; kolísání a cizí slova **178**.

Obecný výklad **179**.

Stav pračsl. **180—182**.

První depalatalisace **183—184**.

Druhá depalatalisace a změna palatálních odstínů **185**: *l ř 186*,  
*d' l' ň 187*, *ň 188*, *ž š 189*, *ž š 190*, *ž c 191*, *ž č 192*, *š p m ó f' 193*.

Třetí depalatalisace a nová palatalisace **194**: *ště > štc . . .*,  
*ňc > nc . . .*, *nd'*.

Přechodné *j(i)* **195**: ve skupení K+V (*dušja*, *žjaba*, *hjata . . .*,  
*vjidle . . .*) **196**;

ve skupení V+K (*ajž*, *chlapejc . . .*) **197**.

Splývání *j* s palatálním K (*děti z dětí*, *te z tje . . .*) **198**.

### C. HLÁSKOVÉ ZMĚNY PSYCHOLOGICKÉ § 199—207 . . . . . 209—221

Obecný výklad **199**.

Změny analogické: změna jedné hlásky v druhou, hláska  
se odsouvá n. přísouvá n. mění místo, zvrtná analogie,  
kontaminace **200**;

lidová etymologie **201**;

mylná dekomposice **202**;

Změny neanalogické: odsouvání hlásek **203**;

změny nesouvisící s funkcí hlásky: metathesa, anticipace a opa-  
kování **204**; dálkové změny **205**: vzájemná metathesa, spodobá  
(stejnění), různění (dissimilace), dissimilační zánik.

Afektivní jevy hláskové: obecný výklad o afektivních  
slozech; afektivní prostředky hláskové **206**.

Hláskové změny pravopisné **207**.

### D. ČLENĚNÍ HLÁSEK V PROUDU ŘEČI § 208—217 . . . . . 221—230

Obecný výklad **208**.

Pausové a výdechové jednotky **209**.

Slabiky: obecný výklad **210**; —

sekundární geminace souhlásek (*masso . . .*) **211**; —

haplogie **212**; —

pobočné slabiky **213**: typ *rtj* **214**, *krve* **215**, *sedlka* **216**, *vedl*, *bratr*,  
*sedm* **217**.

### E. PŘÍZVUK § 218—232 . . . . . 231—246

Obecné výklady **218—219**.

PŘÍZVUK V DNEŠNÍM JAZYCE § 220—227:

A. Výdechový přízvuk **220**;

přízvuk slov izolovaných **221**; —

přízvuk ve skupení slov: ztráta vedlejšího přízvuku, změny při  
důrazu **222**; —

příklonnost neboli enklise **223**; —

předklonnost neboli proklise **224**.

B. Tónový přízvuk: intonace při důrazu, v otázce, při  
zvolání **225**; —

intonace před pausou **226**; —

intonace mimo předešlé případy **227**.

Z VÝVOJE PŘÍZVUKU § 228—232:

obecný výklad **228**;  
intonace **229**;  
stálý přízvuk a jeho vznik **230—232**.

F. KVANTITA § 233—273 . . . . . 246—277

Obecné výklady **233—234**.

PSL. KRÁČENÍ (délek se starými intonacemi) § 235—239:

otevřených koncových délek **235**;  
přízvuchných délek nejméně v 3. slabice od konce slova **236**;  
délek nejméně v 2. slabice před přízvukem, délek před vnitřní  
přízvuchnou délkou, vnitřních přízvuchných délek **237** a před pří-  
zvuchnou slabikou koncovou **238**;  
vnitřní délky za přízvukem **239**.

PČSL. KVANTITATIVNÍ JEVY **240**:

délky před přízvukem **241**; —  
přízvuchné délky se starými intonacemi **242**; —  
délky s novými intonacemi **243**.

VÝVOJ PČSL. KVANTITY § 244—273 . . . . . 256—277

Změny analogické:

obecný výklad **244**; —  
slova s původní přízvuchnou raženou intonací v kořeni: zájmena  
*náš, váš* **245**; substantiva typu *vrána* **246**, *mráz*, *čas* **247**, *stádo*, *žito*  
**248**, infinitivy typu *dáti* **249**; —  
substantiva s přízvuchnou taženou intonací, mask. typu *blud*, *žár*,  
neutra typu *maso* **250**; —  
substantiva s původním přízvukem na koncokách: fem. typu  
*chvála*, *ruka* **251**, mask. typu *král* **252**; —  
genitiv plur. na *-ě* **253**; —  
substantiva typu *jehně* **254**; —  
adjektiva jmenná a složená **255**; —  
imperativ **256**.

Kvantita vokálů původně krátkých

§ **257—261** . . . . . 267—271

Výklady Černého . . . **257—259**; výklad z intonace novo-  
akutové **260—261**.

Změny fonetické § 262—273:

obecný výklad **262**; —  
a) kráčení: dlouhého slabičného *r l* **263**; středoslovens. *dá-  
vám* > *-vam* . . . **264**, *já* > *ja*, *je* > *je*, *ju* > *ju* (?) **265**, *byôh* > *buh*  
**266**; kráčení v proklisi **267**; zkrácení všech délek **268**; —  
b) dlužení: začátečního V po jeru **269**; všech V před *j*, před *ň*  
**270**; dlužení vlivem přízvuku **271**; délka vzniklá stažením  
a monoftongisací **272**; délka emfatická a afektivní **273**.

# TVAROSLOVÍ

§ 274—390 . . . . . 279—423

## I. SKLOŇOVÁNÍ § 274—344.

### ÚVOD § 274—280:

ohýbání (flexe), kmeny, kořeny, koncovky, pády, číslo, rod **274**;  
 sklonění jmenné, zájmenné a složené **275**;  
 genitiv-akusativ, akus.-gen. **276**;  
 akus.-nomin., nomin.-akus. **277**;  
 nomin.-vokat., genit.-lok., lok.-genit. **278**;  
 částečný n. úplný zánik deklinací **279**; jeho příčiny **280**.

### I. DEKLINACE JMENNÁ § 281—328 . . . . . 291—353

Obecné poznámky: dělení **281**; vliv zájmenné a složené deklinace, kvantita koncovek, lok. pl. na *-och*, instr. sg. na *-omъ, -emъ, -omъ, -omъ* **282**.

### A. DEKLINACE VOKÁLICKÁ § 283—320 . . . . . 293—346

Rozdělení **283**.

### Skloňování substantiv § 284—311.

Mužské kmeny na *-o, -jo, -vjo*:  
 vzory *bratr, oráč*: pčsl. tvary **284**; vliv *u*-kmenů **285**;  
 jiné změny **286**; lok. a instr. plur. **287**; substantiva na *-jan-ino-, -teljo-* a *-arjo-* **288**; kolísání mezi kmeny na *-o* a *-jo* **289**; —  
 vzor *rebrí* (staroč. *řebří*) **290**.

Střední kmeny na *-o, -jo, -vjo*:  
 vzory *město, pole* **291—293**; —  
 vzor *znamenie* **294—295**.

Ženské kmeny na *-ā, -jā, -vjā*:  
 vzor *žena* **296—297**; —  
 vzor *duša* **298—299**; substantiva typu *panošě* **300**; kolísání mezi kmeny na *-ā* a *-jā* **301**; —  
 vzor *paní* **302—304**.

Mužské *u*-kmeny:  
 vzor *syn* **305**.

Ženské *ū*-kmeny:  
 vzor *svekry* **306**.

Ženské a mužské *i*-kmeny:  
 vzory *kost, gost*: pčsl. tvary **307**; vývoj maskulin **308**, feminin **309**; —  
 číslovky 5—10, 11—19, 20, 30, 40, 50—90, 21 atd. **310**; —  
 číslovky 3, 4 **311**.

### Skloňování adjektiv § 312—320 . . . . . 333—346

Obecné výklady, hlavně o ústupu a zániku jmenné deklinace **312**.  
 Adjektiva s kmeny na *-ā, -ā*:  
 vzor *bratřív, -a, -o* **313**; —  
 vzor *desater, -a, -o* **314**; —

vzor *nesl*, -a, -o **315**; —

vzor *chud*, -a, -o **316**.

Adjektiva s kmenem na -jo, -jā:

vzor *pěš*, *pěša*, *pěše* **317**; —

vzor *nesa*, *tešā*, *trpā*, *nes*, *nosiv* **318**; —

vzor *chužl*, *bogatěji* **319**.

Adjektiva s kmenem na -vjo- -vjā:

vzor *boží*, -žā, -žie **320**.

## B. DEKLINACE KONSONANTICKÁ § 321—328 . . . . . 346—353

Obecné poznámky **321**.

Vzor *kámen* **322**, *rámā* **323**, *nebo* **324**, *uši* **325**, *kurā* **326**, *māti* **327**,  
*loket* **328**.

## 2. DEKLINACE ZÁJMENNÁ § 329—341 . . . . . 353—369

Obecné výklady o jejím vývoji **329**.

Deklinace zájmen bezrodých **330**.

Deklinace zájmen rodových § 331—341:

vzor *ten*, *ta*, *to* **331**, *on* (*onen*), *sám*, *jeden*, *dva*, *oba* . . . **332**;

typ *kto*, *č* **333**;

typ *j*, *jā*, *je* **334**; *s* (*sen*) **335**;

typ *veš*, *vša*, *vše* **336**;

typ *náš*, *náša*, *náše* **337**;

typ *můj* **338**;

typ *dvój* **339**;

typ *ky* **340**;

typ *čt* **341**.

## 3. DEKLINACE SLOŽENÁ § 342—344 . . . . . 370—374

Obecný výklad **342**.

Vzor *dobrý*, -rá, -ré **343**.

Vzor *pěší*, -šā, -šie **344**.

## II. ČASOVÁNÍ § 345—390 . . . . . 375—423

### ÚVOD § 345—354:

Tvary, osoba, číslo, rod, způsob, čas . . . **345**.

Kmeny a kořeny **346**.

Přípony a koncovky **347—348**.

Finální tvary: imperativ **349**; imperfektum **350**; aorist **351**.

Jmenné tvary: infinitiv, supinum **352**, participia a substantivum  
verbale **353**.

Vývoj konjugace **354**.

## 1. JEDNODUCHÉ TVARY SLOVESNÉ § 355—384 . . . . . 388—420

### A. SLOVESA THEMATICKÁ § 355—379.

#### I. třída:

1. vzor *nésti* **355—357**;

2. vzor *pnu*, *pieti* **358**;

3. vzor *jeti, jedu* **359**; *jeti-jedu* **360**, *plúti-plovu* **361**, *žíti, pléti* **362**;  
 4. vzor *kryíti, kryju* **363**; *kryíti* **364**, *sieti* **365**, *bíti* **366**.  
 Přejchod z třídy I. do II. **367**.

II. třída:

1. vzor *minúti* **368**,  
 2. vzor *tisknúti* **369**.

III. třída:

- vzor *uměti (slušati)* **370**,  
 vzor *trpěti (ležati)* **371**.

IV. třída:

- vzor *prositi* **372**.

V. třída:

- vzor *bráti* **373**,  
 vzor *tesati* **374**,  
 vzor *kovati-kuju* **375**,  
 vzor *láti* **376—377**,  
 vzor *volati, sázati* **378**.

VI. třída **379**.

B. SLOVESA ATHEMATICKÁ § 380—384 . . . . .	417—420
<i>dám</i> <b>380</b> , <i>jmám</i> <b>381</b> , <i>jém</i> <b>382</b> , <i>viem</i> <b>383</b> , <i>jsem (býti, budu)</i> <b>384</b> .	
2. OPSANÉ TVARY SLOVESNÉ § 385—390 . . . . .	421—423
Obecný výklad <b>385</b> .	
Praeteritum <b>386</b> , futurum <b>387</b> , imperativ a indik. praes. <b>388</b> , kondicionál <b>389</b> , passivum <b>390</b> .	
REJSTRÍK . . . . .	425
OPRAVY . . . . .	446